

EGY TANTÁRGY VAJÚDIK – A MAGYAR MUNKAOKTATÁS ÖTVEN ÉVE

Gaul Emil

Iparművészeti Főiskola Tanárképző Tanszék

Értékek, munka, technikai haladás

Az 1945-ös hatalomátvétel és az új Alkotmányban deklarált szocialista államforma ellenére a korábban uralkodó feudális-polgári értékrend tovább él, míg a többféle társadalmi rétegből összeálló új hatalmi elitnek nincs konzisztens értékrendje. A tisztesség, a munka megbecsülése, de a haladás ellenzése és az idegenkedés a technikától egyaránt széles rétegek magatartását jellemzi a következő évtizedekben is. A proletárdiktatúra bevezetésével sajátos kettősség alakul ki az emberek értékrendjében és viselkedésében, a nyilvános és a privát szerep élesen elválik.

A hivatalos ideológiában meghirdetett progresszív elvekről, mint a munka elsősége, a teljes foglalkoztatás és vele együtt az egzisztenciális biztonság, az általános jólét, később sokak számára bebizonyosodott, hogy a létező szocializmusban nem valósulhat meg, hiszen például a sztahanovista mozgalom következtében hitelét veszítette a szocialista munkaerkölcs, a nyugati turistautakon pedig a lakosság meggyőződhetett a jóléti társadalmak létezéséről. Az ország nemegyszer igen jelentős fejlődése, egy-két kivételtől eltekintve, nem járt minőségi színvonalemelkedéssel és nem a korszerű munkaszervezésből, vagy a műszaki színvonal emeléséből adódott. A diktatúrában túl hosszú ideig hatalmon lévő elit kontraszelekciója, korrumpálódása az ideológia lejáratásához éppúgy hozzájárult, mint az ésszerűség, hatékonyság, tisztesség hivatalos társadalmi gyakorlatának háttérbe szorításához. Az arcnélküli, állami tulajdonként megjelenő köztulajdon károsítását hovatovább elfogadott magatartásnak minősítette a közmegegyezés, a munkahelyi semmittevésnek széles társadalmi gyakorlata alakult ki.

Mivel a szocialista elvekkel nem egyeztethető össze például a tulajdonosi szemlélet, az visszahúzódik a privátszférába a lakásba, ahol valóságos tárgyözön kárpótolja az egyént a valós társas kapcsolatok és közélet hiánya miatt.¹ A „fridsider szocializmusból” a társadalom nyilvánossága elé lép a nyaralót építő család és kerítésépítéssel deklarálja a magántulajdon szentségét. A következő – időben átfedéssel jelentkező – lépés a

¹ S. Nagy Katalin több munkájában foglalkozik tárgyszociológiával. Az alábbi műben szereplő fejtegetése pontosan témánkba vág (S. Nagy, 1987).

beóvakodás a termelésbe: először a háztáji gazdaságok jelentek meg a mezőgazdasági termelészövetkezetek mellett, majd a hetvenes években az iparban a vállalati gazdasági munkaközösségek a kereskedelemben a butikok. Később, a nyolcvanas évek közepétől valóságos termelési-fogyasztási láncok jöttek létre korszerű, rugalmas és hatékony munkaszervezettel. Kialakult a tulajdonosi öntudat aminek talán legtipikusabb képviselője a parkolóban szolgáltatását áruló büszke magántaxis. A műszaki fejlődés is ebben a szférában a legszembeötlőbb, hiszen például a kistermelést is segítő személyi számítógépek igen jelentős részét a lakosság importálta, csakúgy mint a korszerű személyautókat.

Ha *Max Webernek* a korszerű ipari kultúra jellemzésére használt kulcsszavaival (*Weber, 1969*) szembesítjük a „szocialista” Magyarországot, akkor megállapíthatjuk, hogy a *konformitás, a tisztesség, a gyakorlatiasság, a biztonság* nagyon ellentmondásosan és csak töredékesen van jelen benne.

A kor embere legyen az akár tanár, akár diák csak azt tudja elsajátítani, amit maga körül tapasztal. A tanár is e tapasztalat szűrőjén keresztül tanítja azt is amit ő maga tanult. Ezért döntő az a kép, amit a gyakorlatban tapasztalunk és az iskola sem vállalkozhat sokkal többre, mint az így kialakult kép rendszerezésére.

Az 1945 utáni korszakot jellemző értékválságban semelyik a munkaoktatás szempontjából fontos kategória sem egyértelmű. A munkaerkölcs megítélésében éppúgy érvényes a hagyományos szigor, mint a cinikus nemtörődömség. A pazarló gazdálkodással járó rossz munkaszervezés sem egyöntetű jellemzője a kornak, hiszen vannak, voltak racionálisan működő szervezetek és ha másra nem, de legalább a háztartások nagy részére a józan beosztás a jellemző. A technikai „környezet, állandó mozgásterünk, téri múltunk nevel pillanatról pillanatra”.² Az épületeinkben, tárgyainkban megőrzött évszázados tapasztalatot egészíti ki a jelenkor technológiája a néhol muzeális értékű gépek és a fejlett országok színvonalát, ha lemaradással is de követő hazai műszaki felszerelések, valamint főként a sajtó és a televízió jóvoltából megismerhető csúcstechnológia.

1. táblázat. A tanárok, a tanulók és az osztálytermek számának alakulása

<i>iskolaév</i>	<i>tanuló</i>	<i>tanár</i>	<i>tanuló/ terem</i>	<i>tanuló/ osztály</i>	<i>tanuló/³ tanár</i>
1945/46	1 096 650	24 724	62,9	53,1	44,4
1970/71	1 115 993	63 125	35,4	26,9	17,7
1990/91	1 130 659	90 511	24,3	23,2	12,5

² A megfogalmazás *László Gyula* régészprofesszortól származik (*László, 1977*).

³ *Alapfokú oktatás 1991/92* Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1992.

A közoktatásban az 1945-47-es alapvető változások és az azt követő napjainkig tartó időszakban az általános iskolai képzésben sikerült megőrizni a korábbi évek jó színvonalát, amit a nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő matematikai és természettudományi eredmények mutatnak, ugyanakkor a korszerű gyerekközpontú módszerek nem tudtak elterjedni. A tanulói létszám stagnálása mellett a pedagógusok megnégyszereződése és az iskolaépítés következtében duplájára emelkedő osztálytermek nagymértékben javították a tanulás körülményeit.

Munkaoktatás 1941–1991 között

Tanterv-krónika

Magyarországon a második világháború utáni viharos változások a társadalmi berendezkedés elvárásait követő, a formáját kereső munkaoktatást is gyakori és alapos változásra kényszerítették, amit legjobban a tantervek bemutatásával és elemzésével lehet szemléltetni. E tanulmány tehát alapvetően tantervelemzés a megvalósulásra utaló megjegyzésekkel.

A kiinduló helyzet jellemzésére az 1941-es, a népiskolai tanterv bevezetéséről szóló rendelet szolgál, míg a háborút követő gyors változásokat az 1945–46-ban kibocsátott tantervek tartalmazzák. Az ötvenes évektől a rendeletek párthatározatok alapján születnek, mint az 1956-os és az 1962-es. Az 1978-as rendelet betűje jelenleg is él, bár a rendszerváltozás és a megnövekedett szülői elvárás miatt az oktatási gyakorlat sok mindenben eltér tőle. A Közoktatási Törvény (1993) és a Nemzeti Alaptanterv Alapelveinek (1994) elfogadását követően remélhetőleg hamarosan sor kerül a korszerű tantervi szabályozásra is.

Az 1941-es tanterv⁴

A kor közoktatási problémája az általános alapműveltség megszerzése, így vizsgálatunk nem terjed ki a kevesek által látogatott *gimnáziumra* és *polgári* iskolára, amelyek az elemi ismeretek megszerzése után (négy év) kínáltak továbbtanulási lehetőséget, hanem a hatosztályosból nyolcosztályossá váló *népiskola* elemzésére szorítkozunk, a 41-es népiskolai tanterv alapján.⁵

A sok feudális elemet őrző polgári társadalom célja tükröződik a népiskola feladatának meghatározásában: „A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös

⁴ Tanterv és útmutatás a nyolcosztályos népiskola számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.

⁵ A középiskolai munkaoktatás történetéről kitűnő összefoglalást nyújt az alábbi cikk: *Szűcs Barna* (1982). A szakma folyóirata, aminek először a *Munka és iskola*, majd a *Gyakorlati foglalkozás*, végül az *A technika tanítása* a címe, remek kordokumentum: a politikai iránymutatástól kezdve a tanulságos munkadarabokig mindenről informál.

állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye.” Szempontunkból lényeges a „gyakorlati irány” említése ebben az alapvető meghatározásban. Érdekes, ahogy az általános útmutatások a fiúk és leányok képzésének megkülönböztetését indokolja: „a leányok természetük révén amúgy is következtelenségre hajlanak.” Az órateremben két tantárgy a rajz és *kézimunka* és a *természeti, gazdasági és egészségügyi ismeretek* egyaránt fontos számunkra. Míg az első négy évben csak heti 2–2 óra jut másodiktól a rajz és kézimunkára, addig ötödiktől már 4–4 óra. Az ötödikben megjelenő természeti, gazdasági és egészségi ismereteknek az előző tantervhez képest⁶ magas óraszámát (falun 5, városban 3–4 hetente) az indokolja, hogy a népiskola elvégzése után mindenkiből fizikai munkás lesz. A fiúk és leányok eltérő képzése mellett ugyanilyen markánsan jelentkezik a falusi és a városi tanterv szétválása a gyakorlati oktatásban.

A fiú kézimunka

Céljában korszerűnek mondható, hiszen a célkitűzések között a kezűgyesség fejlesztése, a rendre, takarékosagra, szakszerűsége, munkafegyelemre nevelés és a gyakorlatias szellem kialakítása mellett ott szerepel az alkotás gyönyörűsége is. A tanítás anyaga a papíros, agyag, fa, különféle egyéb anyagok, a javítások-szegezések, villanszerelés és a háziipari munka, ahol van.

A tanítás a játékos ösztönre és a tanulási vágyra épít. Előtérbe állítja a hasznos tárgyak készítését és felveti az egyéni oktatás még messze nem aktuális gondolatát. A munka az órán a tanító vagy a mintadarab másolásával, esetleg rajz alapján történhet, illetve ideális esetben saját tervezés alapján. A századelő magyar szlőjdoktatás illetve a fröbéli iskola jellegzetes munkadarabjai továbbélnek: a virágpálca, a hánccsász, a makkpipa, a drót gyertyatartó, vagy a szegényszagú rongylabda.

Női kézimunka

A fiúkénál lényegesen szerényebb célkitűzés lényegében azt írja elő, amit hite szerint egy jó háziasszonynak tudni kell. Természetesen honleányként „magyarosságra törekedjék, külföldi mintát sose használjon.”

A horgolás, kötés, varrás, hímzés eredményeképp készülnek a lábasfogók, rongyszőnyegek, kis kötött sálak, hímzett kézimunkatársolyok, folyik a stoppolás („beszövés”), a fehérnemű-ágynemű varrás, még varrógépen is.

⁶ A '32-es hatosztályos tantervvel szemben a '41-es nyolcosztályos, így két évvel többet tanulnak mindenkiből. Tanterv és utasítások a népiskola számára Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932.

Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek

„A népiskolában a való élet és nem a tudomány rendszerező, elvonó szempontjai szerint vizsgálódunk.” A képzés gyakorlati, a háztartási, a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi gazdálkodás sikeréhez szükséges tudnivalókkal látja el a tanulókat. Ehhez a mindennapi gyakorlatban előforduló anyagok, növények, állatok, készítmények, eszközök megismerésén keresztül visz az út.

A maradandó tudáshoz az élményszerű tapasztalatszerzés vezet, amire a magas óraszám tág lehetőséget biztosít. A könyvnél is többet ér a munkafüzet, amibe a megfigyelések, gyűjtések, tervek, számítások kerülhetnek. Az ajánlott oktatási módszer érdeklődés felkeltése, a megértetés, az alkalmazás. (Az egészségi, természettudományos témákat tanulmányunkban nem érintjük.)

Falusi tanterv

A gyakorlati munka tervezett színhelye a tanulóker, ahol a zöldségtermesztés, virágkertészet, gyümölcstermesztés, szőlőművelés alapjait gyakorlatban sajátíthatják el a tanulók, a talajművelési, trágyázási, vetési, palántázási, baromfigondozási munkákon keresztül.

A kapcsolódó ismeretek többi részét tanulmányi kiránduláson a malomban, hentesüzletben, mezőgazdasági szövetkezetben, szántóföldön szerezhetik meg a gyerekek. A szintén gyakorlatias „természettudományos” ismereteket a tanteremben oktatják (például savak, lúgok, ecet, zsír, szappan, mosólúg).

Városi tanterv

A falusival szemben alig van benne egy kevés gyakorlat, főleg kísérleteket tartalmaz, például talajfajtákkal, ugyanakkor ajánlja a főzést, ahol csak lehetőség nyílik rá. Viszont több benne az ismeret, süllyal ipari eljárások, mint például a papírgyártás, bútór-, textil- és gépipar.

A fiúk és lányok tanterve hasonló, csak itt-ott tér el, mint például a víznél a lányok tevékenysége az elemi kémiai-fizikai ismertetés után elkanyarodik a mosás felé.

Az 1946-os tanterv⁷

E tanterv előzménye a nyolcosztályos tankötelezettség bevezetése és az a rendelet⁸, ami 1945-ben előírja, hogy „A népiskola I–VIII. és a gimnázium, illetőleg a polgári iskola I–IV. osztályai helyett »általános iskola« elnevezéssel új iskolát kell szervezni.” Mellékletében utasítást ad – „addig is míg a magyar iskolahálózat újjászervezése meg nem történik” – az V. osztály új tanrend szerinti elindulására.

⁷ *Tanterv az általános iskola számára* Budapest, 1946.

⁸ A *Köznevelés* 1945. 4. száma publikálja a miniszterelnöki és a miniszteri rendeletet.

A szovjet megszállás alatt a korábbi uralkodó osztály háttérbe szorulása következtében az irányítást a demokratikus ellenzék veszi át. Liberális értékrendje tükröződik az iskola feladatának meghatározásában is. „Az általános iskola feladata, hogy a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, mindenirányú továbbnevelésre és önnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.” Új vonás, hogy a nemzeti műveltséget az egyetemes emberi műveltség sajátos részének tartja. Politikai töltetű az a megállapítása, hogy „az általános iskola hivatása társadalmunk helytelen osztálytagozódásának megszüntetése.”

A tantárgyak között a gazdasági-, műhely-, kereskedelmi-, háztartási gyakorlatok nem kötelezőek, hanem nyelvekkel, zenével, mértannal szemben választhatóak.

Az 1941-es tantervéhez hasonló heti összóraszámú órateremben már csak 3–3 óra jut a gyakorlati tantárgyakra, vélhetően azért mert az általános iskola már nem csak a fizikai munkára készít föl. (A tanterv még az anyaghiány következtében kevésbé hatékony képzéssel is indokolja az óraszámcsökkentést.) A választhatóságra az egyéni hajlamok kibontakoztatása a magyarázat, amit korábban az eltérő iskolatípus biztosított. A gyakorlati tárgyak között a lányoknak kötelező a háztartási gyakorlat, a fiúk eltérő egyéni hajlamaik szerint választhatnak.

Mindegyik fejleszti a gyakorlati érzéket, kézügyességet (a kereskedelmi gyakorlatokat nemszámítva), hozzájárul a munka megszerettetéséhez, lényeges eleme a rend, a takarékoság és az alkotás öröme, egyúttal megkönnyíti a pályaválasztást.

Gazdasági gyakorlatok

Sajátos célja a gazdasági gondolkodás, az üzleti érzék fejlesztése, a vállalkozói kedv felkeltése és általános mezőgazdasági tájékozottság nyújtása.

A tanítás anyaga a konyhakert, a virágoskert, a gyümölcsös, a kisállattenyésztés és az ezekkel kapcsolatos munkák. A módszerek tekintetében a tanterv nagy mértékben épít a pedagógus rátermettségére, egyben elismeri a tantárgy kialakulatlanságát: „A mezőgazdasági ismereteknek általános műveltséget adó iskolában ilyen fokon való tanítása aránylag rövid és kedvezőtlen körülmények között eltelt múltra tekinthet vissza. A tanítás módja ezért nem alakulhatott ki annyira, mint a többi tantárgyé.”

Műhelygyakorlatok

A közös célkitűzések mellett az általános technikai alapismeretek nyújtása, a nyersanyagok, szerszámok, szakszerű munkaműveletek elsajátítása és az ízlés fejlesztése szerepel. A műhelygyakorlat nem szakképzés! – szögezi le az útmutatás nyilván azért, mert sokan nem tudják, és talán azért is, mert ez nem nagyon derül ki belőle, mert még nem alakult ki a formája.

Agyag-, papír-, fa- és fémmunkából tevődik össze a szerszámismeretet, szerkezeti rajzot, árvetést is tartalmazó tevékenység. „A műhelyben derűs hangulat uralkodjék!” – adja meg a módszertani útmutatás alaphangját, egyben felhívja a figyelmet, hogy csak addig szabad valamit csináltatni, amíg értelmi nekifeszüléssel is jár, és csak nemesen

egyszerű, de tökéletes technikai kivitelű munkadarabokat szabad készíttetni. A tárgykészítési eljárások lehetséges fajtái megegyeznek az 1941-es tantervben előírtakkal:

- szemléltetés mozzanatonként
- munkadarab alapján
- szóbeli utasításra
- egyéni munka minta alapján
- önálló elgondolás szerint

A tanítási egység felépítésének lépései:

- az érdeklődés felkeltése
- előzetes megbeszélés
- a tárgykészítés
- bírálat, hasznosítás

Kereskedelmi gyakorlatok, gyorsírás

A tanítás üzleti életből induljon ki és így járuljon hozzá a kereskedelmi alapismeretek elsajátításához.

Háztartási gyakorlatok

Célja a háziasszonyi hivatáshoz szükséges ismeretek nyújtása. A tanítás anyaga a lakás ápolása, berendezése, takarítása, otthonná varázsolása, a ruha mosása, vasalása, javítása, a család ételmezése, a főzés, befőzés, a bevásárlás, a konyhafelszerelés, az udvar, a konyhakert, a virágok, a baromfiudvar.

A módszer fejezetnek a munkanapló fontosságával kapcsolatos megállapításai nyilván helytállóak, ha az alapvető feltételek hiánya nem veszélyeztetné az oktatás sikerét: „Még sok év fog eltelni addig, míg az iskolák megfelelő felszereléshez jutnak...addig is a tanítónő leleményessége talál az épületben konyhát, mosókonyhát...”

A kézimunka a háztartási gyakorlatok fejezetbe épül be a tantervírók szándéka szerint.

Az 1956-os tanterv⁹

Az ötvenes évektől kezdve a rendeletek párthatározatok alapján jönnek létre, a párthatározatok pedig a szovjet tapasztalatokra, a Szovjetunió Neveléstudományi Akadémiája iránymutatására épülnek. „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének „A közoktatásügy helyzetéről és feladatairól” szóló 1954. évi határozata az oktatónevelő munka további megjavítása érdekében egyik fő feladatként új tanterv készítését jelölte meg. Szocializmust építő társadalmunknak az általános iskolával szemben támasztott igényéből kiindulva...” Ennek megfelelően a feladatmeghatározás szövege: „Az általános iskola nyújtson minden tanulónak a dialektikus materialista világnézetet meg-

⁹ *Tanterv és utasítás az általános iskolák I–IV. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.

alapozó egységes alpműveltséget; egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlesztse bennük a kommunista ember erkölcsi tulajdonságait, jellemvonásait, magatartását; tegye képessé őket arra, hogy szocializmust építő hazánk művelt, mindenoldalúan fejlett, öntudatos dolgozóivá és védelmezőivé váljanak.”

A további feladatok között szokás szerint szerepel a munka megszerettetése, az alkotómunkára, fegyelemre, a dolgozók megbecsülésére nevelés, a korszerű termelés tudományos alapjainak megismertetése és az egyszerűbb eszközök használatának elsajátítása. A politechnikai képzés a fő nevelési területek közé emelkedik és a dokumentum külön fejezetet nyit számára. A politechnikai képzés a legfontosabb termelési ágak alapjainak gyakorlati és elméleti tanítását jelenti, az első négy évben előkészítő jellegű kézimunka tanítás formájában, majd ötödiktől a politechnikai képzésben. Ismét megerősíti az elmélet és gyakorlat egységének fontosságát, egyben óv a korábbi évek sematikus, maximalista, frázisos gyakorlatától.

Az óraterv az első négy évben szokásos 22–27 órás összerhelésből heti 1–1 órát szán a kézimunkának, ami ellentmondani látszik a munkaoktatás ilyenmértvű hangsúlyozásának.

A kézimunka

A munka öröme, a munkafegyelem, rend, tisztaság, pontosság, jó ízlés, mint követelmények úgy látszik túlélik a látványos változásokat és megmaradnak a kézimunka fő jellemzői között.

A munkanemek óraszámának osztályonkénti vizsgálata azt mutatja, hogy az idő harmadát (az olcsó és hasznos) papírmunkák teszik ki, a többin azonos arányban osztozik az agyag-, a fa- és a fonalmunka. Kerti és egyéb munkára csak mutatóba jut idő.

Az egyes munkafajták hasonló felépítésűek. Először a féleségeket veszik sorba, majd a fizikai tulajdonságokat és csak akkor kerül sorra a megmunkálás, ami az alapfogások, a műveletszakaszok megtanítását célozza. Az órák felépítése a korábbiakhoz hasonlóan a megbeszéléssel indul, majd a másolástól az önálló munkáig terjedő anyagalakítás következik, végül a bírálat zárja az órát.

A csak ajánlatjellegű készítmények is hasonlóak a korábbiakhoz, például elsős agyagmunka az illusztráció mintázás, a pékműhelybe süteménykészítés, a házépítés.

Az 1962-es tanterv¹⁰

Az előzményekhez tartozik, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-paraszt Kormány 1958-ban határozatot hozott a műszaki nevelés fejlesztéséről az általánosan képző iskolákban¹¹, amit a művelődési miniszter rendelete¹² követett, amiben utasítást adott a gyakorlati foglalkozás nevű tantárgy bevezetésére.

¹⁰ *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.

¹¹ A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 1.014/1958. számú határozata.

¹² A művelődési miniszter 146/1958/Mk.10./MM számú utasítása.

Az átmeneti évek után született az 1962-es tanterv, ami 1978-ig kötelező érvénnyel határozta meg a munkaoktatást is. A művelődési miniszteri utasítás már nem párthatározatra, hanem oktatási törvényre hivatkozva rendeli el az új tantervet, aminek feladatmeghatározása az összes fontos tulajdonságot (erkölcs, alpműveltség, hazaszeretet stb.) tartalmazza, természetesen ideológikus megfogalmazásban.

„Az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását.” Számunkra fontos, hogy külön említi a munka és a dolgozó ember megbecsülését.

A szokásos összóraszámom (az I–VIII. osztályban 20–31 óra) belül gyakorlati foglalkozásra I–II-ban 1–1 óra, a többiben már csak 2–2 óra jut.

Az alábbiakban csak az V–VIII. osztályra vonatkozó utasításokat ismertetjük, mivel az alsóbb osztályokban nem történt komolyabb változás az előző tantervhez képest. A gyakorlati foglalkozásnak két fajtája van, az ipari és a mezőgazdasági, amiben a fiúk és a lányok tananyaga eltér egymástól.

Ipari gyakorlati foglalkozás tantervi utasítása

Az előző tantervekhez hasonlóan itt is a foglalkozás biztosítja az ipari termelésben és a gyakorlati életben legáltalánosabban alkalmazott munkaműveletek elsajátítását, a tervszerűség, rendszeresség, tisztaság megtanulását, a konstruáló képesség, technikai gondolkodás kifejlesztését, a munka és munkás megbecsülését. „Nem asztalos, hurkoló, szakács...” szakképzés folyik! – hangsúlyozza a szöveg, talán azért, mert helyenként ez nagyon is félreérthető. Az elméleti ismeret a gyakorlaton keresztül tanítandó! Tudatosítandó a munkadarabok rendeltetése!

A tanterv anyaga a papír-, fém- és famunka. A fémmunka foglalja el a legnagyobb részt, a termelésben elfoglalt szerepe miatt. „A gépesítés és az elektrifikálás tendenciáját fejezi ki a tantervben” a gép- és villanyszerelés, továbbá és hasonló az indoka a szocialista nagyipari üzemlátogatásnak is. A preferencia oka tehát inkább politikai indíttatású, mintsem pedagógiai megfontolás eredménye.

A fő részt a több szakmában előforduló műveletek alkotják, az előkészítés, alakítás, szerelés, felületkezelés. A háztartási gyakorlatoknál is van szemléleti változás: az új tanterv „megváltoztatja a hagyományos díszítő, háziipari, népművészeti jelleget, hogy a jövőben dolgozó nő gyakorlati ismereteit fejlessze.” Témái a szabás-varrás, kötés-horgolás, a ruházat, a lakás gondozása, ételkészítés, és üzemlátogatás. A fiúk csak anyagalakítással és szereléssel foglalkoznak, míg a lányok az idő felében–harmadában háztartási gyakorlatokat is végeznek.

Mezőgazdasági gyakorlati foglalkozás tantervi utasítása

Az ipari foglalkozásnál leírt általános nevelési–oktatási célok itt is érvényesek, persze sajátos kiegészítésekkel. Újdonsága a tantervnek, hogy előírja a korszerű mezőgazdaságról tanuljanak, ezért be kell vezetni a szántóföldi és kertészeti növénytermesztést és

meg kell látogatni a nagyüzemeket. A kéziszközökkel végzett műveletek szerencsére megmaradnak.

A tanítás anyaga a talajművelés, a vetés, a vegetatív szaporítás, a növényápolás, a betakarítás, a fatelepítés és a kisállattenyésztés. Emellett a téli hónapokban a fiúk műszaki, a lányok háztartási gyakorlatokat végeznek.

Az 1978-as tanterv¹³

A tanterv bevezetését hosszas vita előzi meg, amiben a Magyar Tudományos Akadémia is részt vesz, megfogalmazva a jövő műveltségképét és benne a technikát, mint az általános műveltség önálló területét (Szűcs, 1980). A szakértelmiség erőteljesebb megjelenése a nyugati tapasztalatok beépítésével, és a keleti minta háttérbeszorításával jár. Az oktatási miniszter utasítása mellékleteként megjelenő tanterv érdekessége, hogy nem tartalmaz rövid célkitűzést az első oldalon és nincs benne hosszú általános utasítás tartalmáról, módszerekről, hanem az óraterv után sorban jön az egyes tantárgyak leírása. A szokásos összóraszámú óratervben a technika tantárgy az elődjével közel azonos időt kap (I–II-ban 1–1 óra, III–VIII-ban 2–2 óra).

Technika

Cél és feladatok

A korábban is létező célok mellett (a mindennapi élethez és a nagyüzemi termeléshez szükséges ismeretek, gyakorlati tudás, technikai szemlélet kialakítása, termelési, szervezési, ismeretek és a kézügyesség fejlesztése, a fizikai munka és munkás megszerettetése, a pályaválasztás előkészítése) viszonylag új és hangsúlyos a *tudományok* alkalmazása a termelésben.

Tananyag

Az I–IV osztályban a fő részek az anyagok és alakításuk, az építő és szerelőelemekkel végzett gyakorlatok. Az V–VIII. osztályban műszaki és mezőgazdasági változat között választhatnak az iskolák. Az anyagok és alakításuk, a technikai modellek készítése és az üzemlátogatás mindenkinek kötelező, csak a mezőgazdasági változatban kevesebb időben végzik a mezőgazdasági gyakorlatok mellett.

A fiúk és leányok képzése közös, csak az esetleges csoportbontás történik nemek szerint.

Az anyagalakítás papírral, fonallal, fával, fémmel, műanyaggal és többféle anyaggal folyik az úgynevezett komplex munkák keretében. Az építés-szerelés építőkockákkal, marklin készlettel folyik, amit kiegészít a villanszerelés.

¹³ Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1978.

Tematikus fejezetbe van rendezve a lakás, háztartási gép, villamosenergia termelés megismerése. A mezőgazdasági munka a hagyományos területeket foglalja magába: talajművelés, konyhakert, virágoskert, gyümölcsös gondozás. A háztartástan, táplálkozás, öltözködés, higiénia téma elmarad!

A meghirdetett újítás ellenére a módszerekben sincs sok új elem. Továbbra is lényeges az elmélet és gyakorlat egysége, a gyakorlatias megközelítés és hogy nem szakmatanítás történik, hanem alapozás. A gyakorlati tevékenységgel szemben lényegesen megnövekszik az elméleti képzés időigénye.

A tanterv megvalósulása

A kor jellegéből adódik, hogy a tantervekben sok olyan szándék fogalmazódott meg, aminek nem volt esélye a megvalósulásra. Ezért különösen fontos, hogy megvizsgáljuk, mit is tanultak a korabeli iskolások, mi történt a műhelyekben, tanulóterekben. Sajnos azt nem tudjuk követni, hogy a gyerekek a későbbiekben mit tudtak hasznosítani megszerzett tudásukból, legfeljebb az általuk készített munkák nyújtanak némi tájékoztatást arról, mit értek el az iskolában. Az alábbiakban megkíséreljük bemutatni az eredményes munkát meghatározó tényezőket, a tanárellátás színvonalát, a tárgyi feltételeket (tanműhely, iskolakert, felszerelés, anyagellátás) és a tankönyv és szakirodalom ellátás helyzetét. Átfogó felmérések híján csak a tendenciákat tudjuk jelezni.

Pedagógusok, tanárképzés

Az iskolákban igen vegyes az oktatógárda összetétele. Míg az első négy osztályban a főiskolát végzett tanítók kiválóan látják el a kézimunka, később főleg a nevében változó a gyakorlati foglalkozás majd a technika tanítását, addig a második négy osztályban tanárképző főiskolai végzettségű tanárok, tanítók, más szakos tanárok, kisebb számban mérnökök, technikusok mellett szakmunkások és érettségizettek is oktatnak. Egy jelentés szerint Pest megyében a szaktanár ellátás 75%-os, a szakmai megoszlás pedig 137 fő mezőgazdasági, 77 fő műszaki végzettségű. Szakmai felkészültségük – a jelentés szerint – különösen a tanítóknak jó, a tanároknál „a 8–10 szakma, szakmai fogás, technológiai ismeret csak kevesek adottsága.”

A szakképesítéssel rendelkező nevelők száma a hatvanas évektől kezdve emelkedik, a szaktanfolyamok (Országos Pedagógiai Intézet, megyei továbbképzések) és a főiskolai levelező képzés hatására. Egyetemi szintű, középiskolai tanári diplomát adó képzés csak 1982-ben indul!¹⁴

Tanműhelyek, iskolakertek

Az alsó tagozatban a tanterem többnyire megfelel a benne folyó tevékenységnek. A felső tagozatban a munka színtere a gyakorlókert, a műszaki tanműhely, a varroda és a

¹⁴ *A technika tanítása* 1982. 4. szám 123. o.

tankonyha. A megfelelő műhely elengedhetetlen feltétele a munkaoktatásnak, hiszen enélkül nem lehet dolgozni, a meghirdetett célok visszajukra fordulnak. 1958-ig kevés iskola rendelkezett külön műhellyel, ezek kialakítása ekkor kezdődött el. A legjobbak a tanteremből átalakított műhelyek, de óvóhelyből, folyosóból, sőt más célú helyiségekből (kocsma, bikaház) is választottak le helyiségeket. *Mintegy tíz év alatt a műszaki műhely-ellátottság majdnem teljes körűvé vált*, a női kézimunka és a főzés viszont az iskolák háromnegyedében még a tantermekben folyik.

A tankertek kialakítása is a hatvanas években történt meg az iskolák közelében, 600 négyszögöles telkeken.

Tanműhelyek, iskolakertek

A berendezés kielégítő, a felszerelés hiányos, a kertek egy része kerítetlen, nincs víz, WC. A szerszámkészletek félesége megfelelő, míg a darabszám kevés, például a tűzhely és varrógépellátás egyenetlen.

A hetvenes években a háztartási gyakorlatok megszüntetése és a műszaki tartalmak hangsúlyozása a varrodák, tankonyhák, feloszlásához és a tankertek sorvadásához vezetett. Párhuzamosan megindult informatika néven a számítógépes ismeretek tanítása és az iskolák felszerelése számítógépekkel.

Anyagellátás

A hőskorban a pedagógusok maguk szerezték be a hiánycikknek számító alapanyagokat, sokszor a heti 26 órás tanítás után. Ezen a gondon segített az úgynevezett központi műhelyhálózat kiépítése, szintén a hatvanas években. Egy felmérés tanúsága szerint 1979-ben az országban lévő 120 műhely már ki tudta szolgálni az iskolákat előkészített, alapanyagokkal.

Tankönyv és szakirodalomellátás

Tanári segédkönyvek, mintalapok már a kézimunkatanítás kezdetei óta a tanárok rendelkezésére állnak. A tanulók a hatvanas-hetvenes években nyomtatott, a szakmák alapjait ismertető munkafüzetet használtak. A technika tanításához készül először tankönyv 1978-ban. A szerzőinségre jellemző, hogy például egy tankönyvpályázatra csak egy munka érkezett, és a szerző alig tudta a lektor észrevételei szerint kijavítani a könyvet. Az alsó tagozatos könyvek megfelelő tartalommal és kiemelkedő számban készültek el. A gond a felső tagozatban (és a gimnáziumban) kezdődött, ugyanis a tankönyvek a tantervvel szoros összefüggésben készültek, így sokak szerint a gyakorlattól részben elszakadt és túlzott terjedelmű elméleti ismertető tartalmaztak, és mivel más tankönyv nem állt rendelkezésre ezt diktálták is.

Az első választást kínáló tankönyv 1990-ben jelent meg a technika tantervből (1978) kihagyott háztartástan témában.

A tanári munkát segítette a változó címmel megjelenő módszertani folyóirat, ami a kísérletekről is tájékoztatót, például a nyolcvanas években a kézművességre, tervezésre épülő környezetkultúra tanításáról is.

Tanulói munkák

Országos gyűjtemény híján tipikus munkadarabokat a kezdetektől napjainkig nem tudunk mutatni. Csak egy-két iskola, tanár teszi el a sikeres munkákat, a folyóiratokban közölt képek pedig már megjelenésükkor sem nagyon ismerhetők föl. Talán a legjelentősebb a Fővárosi Pedagógiai Intézet gyűjteménye, ahol főleg a nyolcvanas évekből származó kiemelkedő munkákat őriztek meg.

Összefoglalás

A történeti áttekintés is mutatja, hogy a munkaoktatás az utóbbi ötven évben számos – a békés fejlődést hátráltató – hatásnak volt kitéve, emellett a tantárgyra jutó időkeret folyamatosan csökkent. Míg a 41-ben kötelező tantárgy a felső tagozatban kiugróan magas óraszámmal (heti 7-9!) szerepel, 45-től választhatóvá válik heti 3 órában, 58-tól 78-ig tartó virágkorában heti 2 órában újra kötelező, majd kismértékben csökken a ráfordítható idő a kilencvenes évekig, amikor is az iskolák jelentős részében önkényesen megszüntetik, illetve valami egészen másra használják fel az időkeretét. Ugyanakkor a munkafeltételek folyamatosan javultak, főként a hatvanas években kiépített műhely- és tankerthálózatokkal és a központi anyagellátás megoldásával, de előrelépést jelentett a tankönyvek megjelenése is. Az osztálylétszámok lassú apadása és a kötelező tanári óraszám 28-ról 20-ra csökkenése (1978) szintén az eredményesebb munkavégzés irányába hatott.

A tanárképző főiskolákon megszerveződő tanszékek, majd a nyolcvanas években meginduló egyetemi szintű képzés a tanári szakmai felkészültség emelkedéséhez vezetett.

A munkaoktatás a negyvenes években a svéd szlőjd és a német fröbeli iskola hatását is magán viselő főként kisiskolásoknak szóló kézimunka tantárgyból, valamint az iskolán belül végzett bizonyos mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és háztartási munkákból állt. A gyakorlati foglalkozás (1962-től) készítői kísérletet tettek a tantárgy önállósítására, de a „korszerűség”, a gépesítés és a nagyipar bővületében élő politika elvárásai ezt nemigen tették lehetővé. A technika tanterv és főként az egyetemi tanárképzés kidolgozója a vitathatatlan érdem, hogy megteremtették a munkaoktatás egyik változatának tudományos alapjait. Noha e tudományos alapok oktatásához a tanterv mellett a tankönyvek is elkészültek, a pedagógustársadalom számottevő része és főleg a szülők ezt a koncepciót nemigen fogadták el, túl elméletinek minősítették.

A nyolcvanas évek végén a „modulrendszer” létrehozása volt hivatott helyt adni a helyi törekvéseknek, de ezek megszületésének és kiterjedt, hatékony működésének egyéb feltételei még nem voltak adottak. A megújuláshoz elsősorban szabad szellemi

kapacitással (és tehetséggel) rendelkező szakértelmiség kell. Ám a meglévő, de szűkös anyag- és eszközellátottságú műhelyekben a tevékenységek lehetősége nagyon korlátozott, a tanárok nem ismerik elengedni a fantáziájukat, még akkor sem, ha erre a megélhetésükhöz elengedhetetlen mellékmunka után időt szakítanak. A kilencvenes évekig a főiskolákon, egyetemeken oktató tanárok sem tudják átugorni a saját árnyékukat. Mindehhez hozzájárul, hogy míg más tantárgyak mögött széles társadalmi gyakorlatra épülő tudomány és jelentős oktatási hagyomány áll (például a zene, a klasszikus-, a pop-, a népzene és a zenetudomány, zeneiskolák), addig a munkaoktatásnak Magyarországon nincs még kialakult és főként általánosan elfogadott elmélete és egyértelműen sikeres oktatási hagyománya sem.

A kilencvenes évek kedvező politikai változása eredményeképpen felszabaduló tanári kezdeményezések, a szülők érdeklődése és odafigyelése (például a háztartástan vizsgakövetelése) nagyon biztatóak és arra engednek következtetni, hogy még néhány év visszaesés után kemény küzdelem eredményeképp a munkaoktatásnak is lassan kialakulnak a formái és úgy az iskolákban, mint a társadalomban lassan elfogadottá válik.

Előtanulmány a berlini Hochschule der Künste „*Kulturgeschichte des Wohnens im 20. Jahrhundert*” című, Berlinben, 1993. június 2-4 között megrendezett kollokviumán elhangzott előadáshoz. Az előadás témája magyarázza, hogy a tanulmány a kereskedelmi tartalmakat csak említi, a műszakiakat pedig hangsúlyozza.

Ezúton köszönöm meg Dr. Szűcs Barna tanár úr bölcs tanácsait, amit egy általam csak papírról ismert kor-történetéhez és oktatásához fűzött.

Irodalom

A művelődési miniszter 146/1958/Mk.10./MM számú utasítása.

Alapfokú oktatás 1991/92 Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1992.

Csizmadia György (1969): *Beszámoló a gyakorlati foglalkozás tantárgy helyzetéről*. Kézirat.

László Gyula (1977): *Képzőművészet és a „teljes ember”*. In: Domonkos Imre (szerk.): *A látás iskolája*. Corvina Könyvkiadó, Budapest.

Max Weber (1969): *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Nagy Attiláné: *A központi műhelyek helyzetéről*. Jelentés a Fővárosi Pedagógiai Intézet számára. Kézirat.

In: S. Nagy Katalin: *Értékek és változások II*. Tömegtájékoztatási kutatóközpont, Budapest.

Szűcs Barna (1982): *Vázlatok a gimnáziumi technika tantárgy történetéhez*. In: *A technika tanítása* 4. szám

Szűcs Ervin (1980): *A technikai műveltség (az általános műveltség része)*. In: *Műveltségkép az ezredfordulón*.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Tanterv és utasítások a népiskola számára (1932). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Egy tantárgy vajúdik – a magyar munkaoktatás ötven éve

ABSTRACT

EMIL GAUL: A SUBJECT IN LABOUR – FIFTY YEARS OF HUNGARIAN WORK
EDUCATION

The study makes a general survey of the situation of work education in the period after the Second World War, through analysing primary school curricula (classes 1-8), which is completed by demonstrating the changes in school practice, textbooks, teaching materials and aids, as well as teacher training. Outlining the social-cultural context promotes comprehension of the era, in which, despite political expectations, several positive changes took place in Hungarian work education. The summary makes clear that even nowadays there is no professional consensus either in the issue of the necessity of work education or in its possible frames.

MAGYAR PEDAGÓGIA 94. Number 1–2. 37–51. (1994)

Levelezési cím / Address for correspondence: Gaul Emil, Iparművészeti Főiskola Tanárképző
Intézet, H-1027 Budapest, Henger u. 2.